

aanvaller via de gebieden die niet door vestingen konden worden beheerst, op het territoire konden doordringen. De auteur geeft hier echter een te eenvoudige voorstelling van zaken. Het verdedigingssysteem van de Republiek berustte namelijk tot diep in de zeventiende eeuw vrijwel uitsluitend op vestingen, waarmee de natuurlijke toegangen tot het hart van het land konden worden afgegrendeld. Pas toen door veranderingen van fysisch-geografische aard het aantal natuurlijke barrières verminderde en door ontginningen en verbetering van de infrastructuur steeds meer gebieden geschikt werden voor het uitvoeren van militaire operaties, ging men verdedigingslijnes aanleggen, waarbinnen de vestingen als steunpunten fungeerden. Verderop in zijn betoog (pagina 32) wijst Scholten Menno van Coehoorn aan als de bedenker van het rond 1700 gecreëerde verdedigingsconcept, waarbij het grondgebied van de Republiek werd beschermd door een aaneengesloten geheel van linies langs de grenzen vanaf Nieuweschans in het noordoosten tot Sluis in het zuidwesten. Vooral in de oudere literatuur wordt deze beroemde vestingbouwkundige tot de geestelijke vader van dit concept bestempeld, maar het is de vraag of hij dat inderdaad ook is. Een bewijs voor het tegendeel vormt onder meer het reeds rond 1680 uitgevoerde onderzoek naar de mogelijkheden om door het moerasgebied op de grens tussen Overijssel en Drenthe een linie aan te leggen, welke later een schakel is gaan vormen in het bovengenoemde stelsel van linies. In bovengenoemde passage verwijst Scholten naar een tweetal memories, die zich in de kaartenafdeling van het ARA bevinden. De eerste daarvan bevat het rapport van Coehoorn van zijn inspectiereis langs een aantal vestingen in het noorden, oosten en zuiden van de Republiek in 1698. Daarin komt men echter geen enkele verwijzing naar het hierboven bedoelde concept tegen. In de andere, ongedateerde, memorie doet Coehoorn een aantal aanbevelingen voor het opstellen van troepen bij een aanval uit het zuiden en voor de verdediging langs de IJssel, waarbij dit concept evenmin ter sprake komt.

Deze en andere punten van kritiek doen aan de waarde van het boek weinig afbreuk. Deze wordt nog verhoogd door het uitgebreide overzicht van stadsplattegronden en topografische kaarten uit het ARA uit de periode 1579-1795, die als basis voor het onderzoek hebben gediend. Van belang is ook de lijst van ingenieurs en andere makers van militaire kaarten uit bovengenoemde periode, die een goed uitgangspunt kunnen vormen voor verder onderzoek naar deze personen. In mijn waardering voor dit boek wil ik tenslotte ook de uitgever betrekken, en wel met name voor de schitterende kleurenreproducties die in dit werk staan afgedrukt.

J. P. C. M. van Hoof

B. van Selm, *Een menigthe treffelijke boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw* (Dissertatie Amsterdam 1987; Utrecht: Hes, 1987, xiv + 432 blz., f125,-, ISBN 90 6194 366 3).

Het boekhistorisch onderzoek heeft zich tot noch toe vooral bezig gehouden met het onderzoek naar de produktie van boeken in het verleden. Over de distributie en de consumptie (het lezen) van boeken is veel minder bekend. In deze Amsterdamse dissertatie wijst Van Selm op het belang van gedrukte boekencatalogi voor de kennis van juist deze aspecten van de boek- en bibliotheekgeschiedenis. Het is duidelijk dat de bewerking van deze bronnen van groot belang is voor de wetenschappelijke bibliografie. Het maakt het mogelijk allerlei oude drukken te identificeren, ook van boeken waarvan geen exemplaar meer bekend is. Maar Van Selm wil meer. Boekencatalogi zeggen ook iets over het boekenbezit, de verspreiding en de verkrijgbaar-

heid van boeken, en dus over de leescultuur in het verleden. Ze zijn derhalve ook van belang voor de cultuurgeschiedenis in bredere zin. Het onderzoek naar boeken in hun maatschappelijke context mag zich op het ogenblik in een grote belangstelling verheugen. De schrijver verwijst meteen al op de eerste bladzijde van zijn boek naar de baanbrekende werken van Febvre en Martin, Eisenstein en Darnton. Van Selm heeft een geleerd, genuanceerd en erudiet werk geschreven dat zonder twijfel lange tijd een bibliologisch standaardwerk zal blijven. In deze bespreking zal ik me echter beperken tot de vraag wat een 'gewone' historicus eruit kan halen.

Boekencatalogi waren gelegenheidsdrukkerwerk en werden derhalve slechts zelden bewaard. Om onduidelijke redenen zijn ze thans vooral in bibliotheken buiten Nederland te vinden. Dit boek maakt enkele van deze bronnen toegankelijk voor historisch onderzoek door ze te lokaliseren, te beschrijven en de bruikbaarheid kritisch te analyseren. Twee soorten gedrukte boekencatalogi worden aan een onderzoek onderworpen: veilingcatalogi waarin het boekenbezit van overleden particulieren beschreven wordt, en magazijncatalogi, die de winkelvoorraad van boekhandelaars beschrijven. In de eerste drie studies worden 31 veilingcatalogi uit de periode 1599-1610 behandeld die betrekking hebben op bibliotheken van geleerden. Van Selm maakt duidelijk dat deze gedrukte veilingcatalogi de enige bron zijn die inzicht kunnen verschaffen in het boekenbezit van particulieren. Boedelinventarissen zijn daartoe te weinig gedetailleerd. Een groot aantal bladzijden wordt besteed aan de nauwkeurige beschrijving van de boekencatalogi: formaat, gebruikte lettertypen, opmaak, titelpagina, en de wijze van classificeren en indelen van de beschreven boeken. Uit boekhistorisch oogpunt is dit alles ongetwijfeld van het grootste belang, maar de historicus leest (of bladert) snel door tot hij bij het resultaat van al dat ijverige speurwerk komt: de beschrijving van de 'typische' geleerdenbibliotheek in het eerste decennium van de zeventiende eeuw. Die beschrijving is minder spectaculair dan hij had gehoopt. We leren iets over de verdeling over verschillende boekformaten; we lezen dat gemiddeld 80 procent van de titels in het Latijn was; en dat de godgeleerden meer boeken op theologisch gebied bezaten dan de juristen, die daarentegen weer meer juridische boeken hadden. Wel verrassend vond ik dat het merendeel van de particuliere geleerdenbibliotheken groter was dan de institutionele bibliotheken uit deze periode, zoals de Amsterdamse stadsbibliotheek. Het belang van de veilingcatalogi als historische bron lijkt me niet zozeer te liggen in deze algemene uitspraken, maar meer in de mogelijkheid die ze bieden allerlei gedetailleerde vragen te beantwoorden: was deze of gene geleerde of schrijver in het bezit van dit of dat boek? Of andersom: wat was het lezerspubliek van een bepaalde titel? Om dergelijke vragen te beantwoorden moet men echter (met het boek van Van Selm in de bagage) naar Wolfenbüttel of Kopenhagen of nog verder.

Vervolgens worden zeven magazijncatalogi van de Amsterdamse boekhandelaar Cornelis Claesz onderzocht, eveneens uit het eerste decennium van de zeventiende eeuw. Dat levert veel kennis op over de inrichting van de boekhandel: de verdeling van de winkelvoorraad over verschillende formaten, onderwerpen en talen; de wijze waarop de boeken te koop werden aangeboden, op losse vellen en gebonden. Wil men weten of een bepaalde titel in een bepaald jaar voor het Amsterdamse publiek beschikbaar was, dan moet men weer naar het buitenland.

De laatste studie is gewijd aan drie magazijncatalogi van de Amsterdamse boekverkoper Hendrick Laurensz uit 1628, 1638 en 1647 die tevens prijzen bevatten. Deze documenten verschaffen waardevolle informatie op het gebied van de prijs- en de bedrijfsgeschiedenis. De catalogi maakten het mogelijk een lijst op te stellen van prijzen en het aantal titels uit de voorraad van Hendrick Laurensz die voor dat bedrag te koop waren. Met deze lijst in de hand kan men dus voortaan vaststellen of boeken uit dezelfde periode relatief duur of goedkoop waren.

Van Selm heeft het belang van gedrukte boekencatalogi voor het onderzoek naar het leesgedrag in het verleden overtuigend aangetoond. Hij doet waardevolle suggesties over de wijze waarop deze bronnen gebruikt kunnen worden en zegt verstandige dingen over de beperkingen ervan. De ruggegraat van het boek wordt gevormd door de uitgebreide beschrijving van de besproken boekencatalogi. Hoewel het veel nieuwe informatie biedt over boekenveilingen en de organisatie van de boekhandel in de eerste helft van de zeventiende eeuw, is *Een menigthe treffelijke boecken* voor een historicus vooral waardevol als apparaat. Als zodanig zal het ongetwijfeld zijn dienst bewijzen. Maar de door Van Selm opgespoorde en bewerkte catalogi vormen nog maar het topje van de ijsberg. Naar zijn eigen schatting zijn er in de Republiek vóór 1700 meer dan 2000 boekenveilingen gehouden waarbij een catalogus in druk is uitgegeven. Uit de periode 1599-1650 zouden zo'n 150 tot 200 exemplaren van boekveilingcatalogi bewaard zijn gebleven. Als die allemaal op dezelfde minutieuze wijze worden beschreven als in dit proefschrift is gebeurd, zal het nog lang duren voordat het historisch onderzoek op grote schaal van deze bronnen gebruik kan maken. Voorde 'gewone' onderzoeker zou het nuttiger zijn indien op korte termijn een lijst van inmiddels opgespoorde boekencatalogi werd gepubliceerd. Nog mooier zou het zijn als tegelijkertijd fotokopieën of microfiches van deze boekencatalogi in een Nederlandse bibliotheek beschikbaar werden gesteld.

H. F. K. van Nierop

J. M. Montias, *Vermeer and his milieu. A web of social history* (Princeton: Princeton university press, 1989, xx + 407 blz., \$49,50, ISBN 0 691 04051 6).

De Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw is lange tijd vanuit een esthetische benadering bestudeerd. Stijlinvloeden, kleurengebruik en signaturen om maar enkele criteria te noemen werden als bepalend gezien voor de ontwikkeling van de schilder en voor de plaats die hij innam. Pas enkele decennia geleden begonnen de kunsthistorici meer aandacht te schenken aan het iconografisch verklaren van voorstellingen en aan archivalische bronnen om zo de historische context waarin schilderwerken ontstonden nader te bepalen. Het nieuwe boek van Montias, een economisch historicus die zich heeft ontwikkeld tot een autoriteit op het gebied van de sociale en economische positie van de schilders uit deze periode, maakt verheugend duidelijk welk terrein hier in onze archieven nog braak ligt. Zoals de titel al zegt wil Montias het leven van Johannes Vermeer en zijn omgeving nader documenteren aan de hand van (meestal) notarisacten: 'placing Vermeer's art in perspective'. Dat betekent echter wel de studie van documenten die veelal in conflictsituaties zijn ontstaan en vooral financiële kwesties behandelen. Men kan zich afvragen of deze niet een eenzijdig beeld geven van het leven van een kunstenaar en bovendien duikt het probleem op hoe dit speciale soort documenten te verbinden is met het ontstaan van zijn kunst. Deze moeilijkheden worden heel duidelijk bij het lezen van dit boek, dat, het zij direct gezegd, getuigenis aflegt van enorme energie en vindingrijkheid bij de research. Een volledige genealogie van de familie Vermeer en een lijst van 454 documenten in regest vormen de basis voor een boeiende tekening van Vermeers verwanten gedurende generaties en van zijn eigen handelen.

Maar ondanks dit alles blijft de figuur van de schilder vaag. Het nu volgende overzicht van de inhoud zal pogen te verhelderen hoe dat komt. In een eerste hoofdstuk probeert de schrijver de oudste geschiedenis van de familie in Delft te reconstrueren. Daarna wordt de betrokkenheid van de grootvader van moederszijde Balthasar Gerrits bij een valsemuntersaffaire ten tonele